

Ante Selak

PROBLEMI HRVATSKE SREDIŠNJE JEKAVŠTINE U NORMIRANJU HRVATSKOGA JEZIKA U 20. STOLJEĆU

errata corrigé

dr. sc. Ante Selak, Učiteljski fakultet, Zagreb, izvorni znanstveni članak

Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet

UDK 811.163.42'26"19"

Jednosložni i(li) dvosložni izgovor praslavenskoga jata (Ǧ), a onda sukladno tome i odgovaraćuće pisanje, svakako je jedno od najzamršenijih pitanja hrvatske ortoepije i ortografije.

Rješavanje tog problema traje koliko i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika. Klasična norma insistirala je na rješenjima hrvatskih fonetičara, dok je tzv. uporabna norma odstupala od tih rješenja. Većina hrvatskih jezikoslovaca u proteklom se stoljeću priklanjala tzv. klasičnoj normi, međutim bilo je i onih koji su se tome suprotstavljali i koji su zahtijevali reviziju klasične norme.

Riječ je o prijeporu koji je aktualan i u suvremenim ortografskim i ortoepskim raspravama.

Ključne riječi: *praslavenski jat, refleksi jata, jednosložni izgovor, dvosložni izgovor, diftong, digram ie, vukovica, elizije, ijekaviziranje JAZU, jezična ilegala.*

I. 1. JAT u hrvatskom jezikoslovlju: jednosložni i dvosložni izgovor

Jednosložni i(li) dvosložni izgovor praslavenskoga jata (Ǧ), a onda sukladno tome i odgovarajuće pisanje, svakako je jedno od najzamršenijih pitanja hrvatske ortoepije i ortografije. Nije sporno da se Ǧ reflektirao na više načina: u nekim riječima kao *i*, u nekima kao *e*, u nekima kao *je*, u nekima kao *ije*. Po tim su se refleksima nazvali i govori: ikavski, ekavski i (i)jekavski. U prva dva slučaja nikakvih dvojbi zapravo i nema: na mjestu nekadašnjeg (zajedničkog) jata u jednom se govoru razvio jedan (*i*), u drugome drugi (*e*) glas. Nedoumice su se javile kada je trebalo ortoepski (i ortografski, naravno) odrediti u kojim se slučajevima i na kojim mjestima u riječi nalazi *je*, a kada *ije*.

Blaž Jurišić, autor *Nacrta hrvatske slovnice*, prve hrvatske povijesne gramatike, ne ulazeći u pojedinosti, zaključuje: "Prema glasu *ě* odnose se tri hrvatska narječja

ovako od prilike: kajkavsko je narječje sasvim ekavsko (izuzevši nešto jekavskih krajeva); čakavsko je narječje uglavnom ikavsko, ali kod najsjevernijih čakavaca u Istri pretežna je ekavica, u Kvarneru se mieša ekavski govor s ikavskim, a u Dalmaciji su čakavci gotovo svagdje ikavci; štokavsko je narječje na krajnjem hrvatskom iztoku ekavsko (Sriem), na hrvatskom zapadu ikavsko (pravoslavci na zapadu govore jekavski): Bosna, Dalmacija, Slavonija, Hrvatska, Lika, a na krajnjem jugu jekavsko: Hercegovina, Dubrovnik, Crna Gora.

Prof. M. Rešetar je istraživao, gdje se i da li se u narodu prema dugom *ě* govori *ije* kao dva sloga ili samo dugo *jě* (odnosno dvoglas *je* kao jedan slog), o čemu se i sad često u nauci raspravlja. Rezultat je njegova istraživanja, da se u većini jekavskih govora dugo *ě* s uzlaznim naglaskom izgovara kao jednoslogovni diftong, dakle: *réka* = *rjéka*; *déte* = *djéte*; samo u Crnoj Gori našao je prof. Rešetar dvoslogovni izgovor (*ije*) u slučaju uzlaznog akcenta na *ě*. Kad je na *ě* silazni akcent, onda se dvoslogovni izgovor čuje i po Bosni i Hercegovini kod pravoslavaca, dok se među katolicima i muslimanima izgovara jednoslogovni, jedino u Boci Kotorskoj i katolici govore *ije* kao dva sloga.¹ Upravo će se zbog poznavanja i istraživanja (i)jekavske problematike Rešetar (koji se inače "... osjećao Srbinom katoličke vjere koji je kao nešto sasvim logično prihvatio Karadžićevu inačicu folklorne novoštokavštine za književni jezik i kanon.")² žustro suprotstaviti Jovanu Skerliću i njegovim srpskim istomišljenicima koji su nagovarali Hrvate da napuste i odbace svoj jekavski i prihvate srpski ekavski izgovor: "U našoj štokavskoj književnosti je dakle jekavski izgovor stariji od ekavskoga kojim se počelo pisati tek u XVIII. vijeku; što je prije toga vremena bilo na istoku književnih ekavskih spomenika, to je sve, kako dobro znate, bilo pisano crkvenim jezikom a nije srpskim. Nije tačno ni što govorite za upotrebu jekavskog izgovora u starije vrijeme izvan Dubrovnika: pisali su jekavski i neki Bošnjaci i Bokelji, pa i neki Dalmatinci (Kašić, Kanavelović, Kavanjin, Viteljić) koji su bili rođeni ikavci, a svakako od Gundulića nadalje svi Dubrovčani, a ne 'i to ne svi' (str. 768). Poslije vrlo kratkog kolebanja prihvatili su odlučno jekavski izgovor i 'ilirci', tako da se nikako ne smije kazati da 'tadašnji ilirci pisali su ekavski'. Jekavski su dakle u starije vrijeme pisali svi jekavci koji su uopće pisali narodnim jezikom, a od 'ilirskog' pokreta pridružili su im se i svi katolici, ikavci i ekavci."³

Otkuda toliko, moglo bi se priupitati, prijepora i dvojbi oko (i)jekavskoga narječja, tim prije što će neke dvojbe i prijepori, pokazat će se, potrajati i duže od stoljeća. Uzroci mnogih nesporazuma datiraju mnogo ranije, mnogo prije pojave ne samo sporadičnih Skerličevih i Rešetarovih (inače prijateljskih) razmimoilaženja ili učestalih (ne)suglasica mnogih jezikoslovaca, koji će još od Bečkoga (1850.) preko Novosadskoga (1954.) dogovora do ranih devedesetih 20. stoljeća, praktično sve do

¹ Jurišić, Blaž, 1944, ²1992 (pretisak): *Nacrt hrvatske slovnice. Glasovi i oblici u poviestnom razvoju*, Zagreb, 194 str.; cit. pretisak, Matica hrvatska, Zagreb, str. 67.

² M. Samardžija, *Jezikoslovne rasprave i članci...*, cit. dj., str. 273.

³ M. Samardžija, cit. dj., str. 305 - 306.

ustopostave Republike Hrvatske, uporno divinizirati, rjeđe opstruirati, a još rjeđe odista analitički raščlanjivati Karadžićev jezikoslovni projekt. Uzroke mnogih nedoumica, neovisno o razlozima zbog kojih je do njih dolazilo, najčešće ćemo pronaći u proizvoljnoj kodifikaciji novoštokavske norme.

I. 2. Tomo Maretić: dugi Ĭ je, i po Vuku, dvosložan

Koliko je T. Maretić divinizirao Vuka Stefanovića Karadžića i njegov filološki nauk, uglavnom je poznato. Njegov predgovor u velikoj gramatici (1899.) ne ostavlja nikakvih dvojbi o tome: "Ako sam htio da ova knjiga bude onakova, kakova treba, morao sam građu za nju uzimati iz djela pisanih najboljim književnim jezikom. Svi ljudi, koji mogu o toj stvari pravo suditi, slažu se u tome, da je Vuk Stefanović Karadžić do danas prvi naš pisac, što se tiče pravilna i dobra jezika, da je on za književni naš jezik ono, što je Ciceron bio i jest za književni latinski jezik. Budući da o Vuku i ja ovo mislim, za to je trebalo, da iz njegovijeh djela saberem što potpuniju građu za ovu moju knjigu. Vuku se od svih drugih pisaca u pravilnosti književnoga jezika najviše približio Daničić, za to sam ja obilno upotrebio i ona Daničićeva djela, koja su za taj posao najzgodnija. Napokon sam upotrebio narodne umotvorine, što ih je na svijet izdao Vuk poznatom svojom vještinom, u kojoj ga nitko nije dostigao. Drugijeh izvora nijesam htio upotrebiti, (...)." ⁴

Na kakvoj je argumentaciji počivao kult Vuka Stefanovića Karadžića i Đure Daničića u Hrvatskoj u minula dva stoljeća, ilustrirat će sljedeća gramatička minijatura. Spomenuta minijatura preuzeta je, naravno, od Tome Maretića: "62. a) Kako Ĭ u južnom govoru dvojako glasi: je u kratkim slogovima, ije u dugima, tako se često događa, da je u riječima od istoga korijena sad je, sad ije..."

b) Nalazi se dosta riječi, u kojima dugoĬ ne glasi ije, nego jē; takove su: *djēva, nedjelja, vjēštac*. Osobito se to nalazi u gen. plur., kako je na pr. *mjērâ, pjēgâ, vjērâ... od mjēra, pjēga, vjēra...*

c) M. Rešetar u knjizi d. štok. Dialekt., str. 87-89. razlaže, da južnjaci prema istočnom *ê* i zapadnom *î* govore ponajviše *ije*, dakle *vĭjek, sĭjeno* prema *vĕk, sĕno i vĭk, sĭno*; isto kaže on *i* za Ĭ kad je bez akcenta (na pr. u *kòlijevka*). Ali prema istočnom *é*, zapadnom *í* drži Rešetar da južnjaci ponajviše govore *jé*, na pr. *bĭjĕda, rĭjĕka*, dakle onako kao *vĭjĕnost, vĭjĕstac* i. t. d. Koliko sam ja slušao južnjački govor iz usta prostoga naroda, rekao bih, da se izgovor *vĭĕk, sĭĕno* čuje nešto češće, a izgovor *bĭjĕda, rĭjĕka* nešto rjeđe, nego što kaže Rešetar, pače ja idem dalje te tvrdim, da se može dogoditi, te isto čeljade istu riječ isti dan izgovara dvojako: sad *sĭĕno, rĭjĕka*, sad *sĭjeno, rĭjĕka*.⁵ Prema Maretićevu mišljenju, Rešetar nije u pravu kad tvrdi da južnjaci prema zapadnome dugouzlaznome *í* i istočnom dugouzlaznom *ē* refleks nenaglašena *jata*

⁴ T. Maretić, *Gramatika I.*, cit. dj., str. str. 1- 2.

⁵ T. Maretić: *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, ²1931., str. 53 - 54.

izgovaraju jednosložno (*jé*), jer se sam osvjedočio “iz usta prostoga naroda” da isto čeljade istu riječ isti dan izgovara dvojako (sad s dugosilaznim, sad s dugouzlaznim naglaskom). Ako je to tako, a nema razloga dvojiti u istinitost Maretićevih riječi, posve je razložno njegovo relativiziranje pa i određena rezerviranost spram Rešetarova uopćavanja. Maretićevo problematiziranje Rešetarova uopćenog zaključivanja na osnovi nepouzdanih pojedinačnih tvrdnji nadaje se, bar u prvi mah, posve umjesnim i logičnim. Međutim, da tome ipak nije tako, da Maretić znade s argumentima postupati i drukčije, uključujući kadšto i činjenicu da mu uopće i nisu od presudna značenja da bi o nekome ili o nečemu formirao vlastiti sud, posebice ako se ne uklapaju u njegov jezikoslovni *credo*, pokazuje se već na istom mjestu - u nastavku citiranih teza: “Jamačno bijaše tako i u Vukovo vrijeme, a Vuk je kao rođeni južnjak finoga uha dvojaki taj izgovor dobro razlikovao, pa što je za golemu većinu riječi uveo u književnost izgovor *ije* (dakle *sijeno, rijeka*), to bijaše zato, što je držao, da je taj izgovor običniji od onog drugog, a taj drugi izgovor odabrao je samo za genitiv plur., na pr. *vjêrâ, djêlâ, bêsjêdâ* i za drugih nekoliko riječi navedenih pod b), gdje je držao da se mnogo češće govori *jé* negoli *ije*. A kako se čovjek može varati u razlikovanju skupa *ije* i skupova *jê - jé*, to se lako razabira iz onoga, što je rečeno pod b), kako su se Vuk i Daničić u tome razlikovanju katkad pomicali.”⁶ Bit će da je Maretić u pravu kad tvrdi da se jekavski izgovor iz Rešetarova vremena nije znatnije razlikovao od jekavskoga izgovora iz Karadžićeva vremena. Pod uvjetom, razumije se, da uopće možemo govoriti o jedinstvenom jekavskom narječju, odnosno izgovoru. Ali kad posebno ističe kako je Vuk Karadžić “kao rođeni južnjak finoga uha dvojaki taj izgovor dobro razlikovao”, apstrahiramo li činjenicu što bi manje obaviješteni čitatelj mogao kontekstualno razumjeti kako Rešetar i nije rođeni južnjak (uz to i Dubrovčanin!) i kako dobro ne razumije dvojaki jekavski izgovor, apstrahiramo li i činjenicu da je pod “finim uhom” Maretić vjerojatno mislio na dobar Karadžićev sluh (što se po njegovoj općepoznatoj privrženosti srpskoj i crnogorskoj guslarskoj tradiciji, samo po sebi, i ne mora pretpostavljati), ipak je neuvjerljiva Maretićeva tvrdnja kako je Karadžić dvojaki jekavski izgovor dobro razlikovao. Neuvjerljiva je, i netočna (!), jednostavno stoga što je, samo rečenicu ranije, isti Maretić na istome mjestu tvrdio kako se može dogoditi da “isto čeljade istu riječ isti dan izgovara dvojako”. Ili se možda ta tvrdnja odnosi na sve ljude izim na V. S. Karadžića. Ako ista osoba istoga dana izgovara istu riječ dvojako, onda nikakvo “fino uho”, pa makar to bilo ma kako fino uho, pa čak i uho Vuka Stefanovića Karadžića, ne može različito izgovorenu riječ pribilježiti kao da nije različito izgovorena. Po Maretiću, naravno, stvar stoji drukčije: Karadžić je: nepogrešiv. Sve dok ne pogriješi. A kako se ipak kadšto i sam Vuk koleba, mora da ipak nije dobro čuo “prosti narod”. Kako god bilo, Maretić gotovo na identičan način argumentira i druge svoje teze.

⁶ T. Maretić: *Gramatika II.*, str. 54.

I. 3. Vukovica, polusuglasno *j*, elizije

To što je Tomo Maretić toliko marginalizirao hrvatsku književnu, a time i jezičnu baštinu, jednako ijekavsku kao i jekavsku, nipošto nije razlog da njegovo djelo ne bude na odgovarajući način analizirano i valorizirano u sklopu te iste baštine. Iscrpniji uvid u dio baštine koji se odnosi na refleks jata svakako bi imao pripomoći boljemu razumijevanju i Maretićevih i Maretiću suprotstavljenih (u ovome slučaju Abjanićevih) pogleda. Šest godina prije svoje velike gramatike Maretić objavljuje opširnu raspravu "Da li je ili ije?"⁷ Formalno je to osvrt na Rešetarovu raspravu "O izgovoru i pisanju jata u srpskohrvatskom"⁸, a usputno se dokazuje i tko je veći vukovac: "On misli da vukovica t. j. jezik i pravopis, kako ih je uredio Vuk Stef. Karadžić) nije u tom pitanju na pravom putu pišući dugo Ъ znakovima ije. Baš za to što je Rešetar ozbiljan pisac i što je inače i on vukovac (t. j. pristaša vukovice), vrijedno je, da se na njegov rečeni članak obazremo, da ne bi tko iz šutnje nas ostalih vukovaca zaključivao, da mu ne znamo što odgovoriti"⁹.

Ne samo da se staroslavenski jat različito reflektira(o) u različitim narječjima (kao *i*, *e*, *ije*), nego je, kao što je poznato, i u samome (tzv.) južnom narječju različit izgovor riječi u kojima je *ije* nastalo od jata od izgovora riječi u kojima *ije* nije nastalo od jata. Tezu o jednosložnosti dugoga jata (pisanog kao *ie*, dakle dvama slovima, ali izgovaranog kao jedan slog) Rešetar potvrđuje i činjenicom da su mnogi dubrovački književnici zbog ritmičkih razloga koristili eliziju¹⁰ upravo u onim riječima u kojima je *ije* jatovskoga porijekla (sažimanje bi bilježili apostrofom – umjesto svakodnevnog i uobičajenog jednosložnog narodnog *ie* u riječima *tielo*, *rieka* pisali bi, kad bi ritam tražio troslog, *t'jelo*, *r'jeka*, dok u riječima u kojima *ije* nije jatovskoga porijekla sličnog sažimanja nije bilo (*pijemo*, *bijete*, *krijete* nije sažimano u *p'jemo*, *b'jete*, *kr'jete*). Odbacujući Rešetarovu tezu o jednosložnosti dugoga jata, Maretić najprije objašnjava otkuda razlika izgovora između jatovskoga i nejatovskoga *ije*. Osim suglasničkog *j*, tvrdi Maretić, postoji i glas koji se nalazi na sredini između samoglasnog *i* i konsonanta *j*. Taj se glas uobičajilo bilježiti znakom *j̣*. U riječima *pijem*, *krijem j̣* je pravi suglasnik i kad se nađe između *i* i *e* uvijek je riječ o dva sloga (*pi – jem*, *kri – jem*; kao i u slučajevima kada se između *i* i *e* nađe bilo koji drugi suklasnik: *ribe*, *mile*, *knjige*). Isto se događa i kada *j* razdvaja druga dva samoglasnika, ne *i* i *e* (*sijati*, *kraja*, *bojati*).

U riječima *tijelo*, *rijeka* (u kojima je *ije* nastalo od jata, i u kojima neki, uključujući i Rešetara, to *ije* izgovaraju jednosložno) u tim riječima, zaključuje Maretić, *j* zapravo i nije pravi suglasnik, nego je riječ o prije spomenutom glasu koji se izgovara negdje

⁷ T. Maretić: "Da li je ili ije", *Nastavni vjesnik*, Naklada kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zem. vlade, Zagreb, 1893., str. 148 - 156.

⁸ M. Rešetar: "Zur Aussprache und Schreibung des Ъ im Serbokroatischen", *Archiv für slavische Philologie*, XIII, Berlin, 1890/91., str. 591 - 597.

⁹ T. Maretić, cit. dj., str. 148.

¹⁰ Poticajnu raspravu "Gundulićeve elizije s Karadžićeva motrišta" v. u knjizi *Preporodni jezični temelji* Josipa Vončine, Matica hrvatska, Zagreb, 1993., str. 155 - 161.

na sredini između glasa *i* i glasa *j*, pa bi ih upravo tako trebalo i pisati: *tjelo*, *rijeka*. Budući da to *j* nije pravi suglasnik, "(za to ne može ni činiti potpunoga prijeboga među vokalima *i* i *e*, kako ga čini pravo *j* i drugi konsonanti; za to narodni pjevači pokraćuju prema potrebi *i*je u *je*, (...)"¹¹ Takav zaključak Maretić izvodi iz tvrdnje da je kratki *jat* u južnom govoru bio *je* (ne *je*), a dugi *iē* (to znači da dugi *jat* nije bio ni *i*je ni *i*je, "(...) već je imalo samo jedan slog."¹² Obrazloženje te teze pronalazi, pozivajući se na svoj ranije objavljeni rad o ritmičkom principu u slavenskoj kvantiteti¹³, u činjenici da ista riječ ima u različitim oblicima isti vokal različito naglašen, s različitom dužinom, u nekim oblicima kratki, u drugima opet dugi, i obrnuto (primjeri: *grād*, *drūg* – *grādovi*, *drūgovi*, pri čemu *ā* = *āa* - nakon čega se nenaglašeno *a* gubi - pa imamo: *grādovi* = *grāadovi*). Jednako tako (bar, *per analogiam*, predmnijeva Maretić) po istim naglasnim pravilima ponašao se i *jat*, odnosno riječi u kojima se nalazio.

I. 4. Spekulacije o dugom Ъ

Zanimljiva je Maretićeva eksplikacija prethodnoga stava: "Tako, mislim, da sam do sad dokazao dvoje: 1. da je kratko Ъ u južnom govoru prvobitno glasilo *jě* (ne *je*), 2. da je u istom govoru dugo Ъ bilo iznajprije *iē* (ne *jē*). Sada nastaje treće pitanje: kako je od njegdašnjega *iē* (n. pr. *tjělo*, *rijěka*) nastalo današnje *i*je ili *i*je (n. pr. *tijelo*, *rijeka* ili *tijelo rijeka*)? Uzroka, za što se to dogodilo, mi ne možemo reći, kako gotovo nigda ne znamo uzroka glasovnijem promjenama. Za što je narod jednoč osjetio potrebu, da jednosložno *iē* promijeni u dvosložno *i*je ili *i*je, tomu je pravi i prvi uzrok pokrit istom takvom tajnom kao na pr. to, za što se u ruskom jeziku razvilo poznato *полногласие*, gdje takogjer stoje dva sloga prema jednomu u drugim srodnim jezicima: *голова*, starosl., hrv. *glava*, polj. *glowa*, lit. *galva* itd. Ili tko može reći prvi i pravi uzrok, za što u slavenskim jezicima guturali pred *e* prelaze u palatale (n. pr. *vūk*, vokativ *vuče*) a moglo bi biti i bez te promjene, kako je na pr. u litavskom jeziku (koji slavenskim najbliže stoji) gdje imamo u vokativu sing. *vilke* (*vuče*) od *vilkas* itd. U kratko govoreći: kada tumačimo glasovne promjene, ne treba nam pitati za uzrok, koji ih je proizveo, jer nam to u velikoj većini slučajeva nije dano znati; mi treba da se stime zadovoljimo, da promjenu uzmemo kao gotovu činjenicu i da pokažemo način kako se razvila. Tako ćemo učiniti i u ovom našem slučaju te ćemo reći: nama nije poznat uzrok prijelaza iz *iē* u *i*je ili *i*je, ali način toga prijelaza možemo objasniti. U nekim indoevropskim jezicima nalazimo pojav da se glas *j* iza konsonanta, a ispred vokala zamjenjuje glasovima *ij*... Tako možemo misliti da se u južnom govoru prvobitno *tjělo* pretvorilo u *tijelo*; kad se to dogodilo, onda se po ritmičkom principu promijenila kvantiteta i akcenat; negdašnje na ime *tjělo* imalo je između *t* i *l* samo jedan slog, a kad je nastalo

¹¹ T. Maretić: cit. dj., str. 150.

¹² T. Maretić: cit. dj., str. 151.

¹³ T. Maretić: "Slavenski nominalni akcenat s obzirom na litavski, grčki i staro-indijski", Rad JAZU, knj. 102., Zagreb, 1890., str. 30 - 91.

tijelo, onda su se našla izmegju rečena dva konsonanta dva sloga, te je e izgubilo svoju duljinu i akcentat, â promijenilo se u äa.¹⁴ Naravno, elizije Maretić objašnjava nekonsonantnošću glasa i, a ne formalnom činjenicom što je *ije* u nekim riječima refleks jata a u nekima nije, kao što čini Rešetar. To je i razlog, prema Maretićevu mišljenju, što su gotovo svi pisci - južnjaci u starije vrijeme istim (jednakim) znakom pisali i kratki i dugi Ě. Iako je u to starije vrijeme dugi Ě bio jednosložan (ne precizira od kada je i do kada je trajalo to starije vrijeme), Maretić smatra da se na prostoru južnoga govora glas e (u jatovskom *ije* ili *ije*) produljuje pa se često čuje i izgovor *tjêlo*, *rijêka* umjesto očekivanog *tijelo rijêka*. Nije nemoguće, pretpostavlja, da je taj izgovor u narodu dosta mlad, možda ga govore samo neki, a možda je i dosta takvih, možda ga Vuk Karadžić prije pedeset godina nije ni čuo kad o njemu ništa ne javlja.

Maretićeva spekulacija ne zaustavlja se samo na onome što je može bit bilo (ne ostaje samo na nekonsonantnosti i i njegovoj minimalnoj razlici od suglasnog j u starom jednosložnom izgovoru dugoga jata, niti na produljenom e u jekavskom *ije*), nego se nastavlja na ono što bi tek moglo biti: "Isto bi tako moglo biti, da je taj izgovor prvi korak tomu, da današnje *tijelo* (*tijelo*), *rijeka* (*rijeka*) s vremenom prijegje u *tiêlo*, *riê ka*, t. j. da i ispred i iščezne, da se dakle izgovor dugoga Ě u vijeku, recimo XXI. ili XXII., vrati onamo, gdje je bio pred stotinama godina. U istoriji jezika nijesu vrlo rijetki pojavi, da se koji glas ili oblik iza nekoliko stotina godina vrati u svoje prvobitno stanje."¹⁵

I. 5. Akademijino *ijekaviziranje* – nastavak Daničićeve prakse

Na kraju rasprave Maretić zamjera Vatroslavu Jagiću što kritizira Armina Pavića (zato što je započeo u Akademijinim izdanjima *ijekavizirati* dubrovačke pjesnike¹⁶), ironično napominjući kako nije Pavić počeo pisati *ije* u Akademijinim izdanjima, nego pokojni Daničić (od *Rječnika* pa dalje) pa bi zato Jagić morao promijeniti adresu svoje kritike. On se ne slaže s Jagićem i zato, sukladno svojim stavovima, ponavlja stav o nekonsonantizmu glasa i (koje je polukonsonant i). Stari su Dubrovčani, drži Maretić, u jedan slog brojili i one vokale koji su "rastavljeni pravijem konsonantskijem j", odnosno "računali su za jedan slog sve vokale, koji ili neposredno stoje jedan do drugoga ili su rastavljeni glasovima j ili i"¹⁷ Maretić, posve je jasno iz iznesenih stavova, kategorički odbacuje dvosložni karakter Ě, usprkos brojnim logičkim dvojabama koje mu se kao filologu nameću kad o tom problemu razmišlja filološki. Sve je te dvojbe, argumentirano i precizno, bez zadržke eksplicirao – uključujući i neke pretpostavke

¹⁴ T. Maretić: "Da li *ie* ili *ije*", str. 152 - 153.

¹⁵ T. Maretić, cit. dj., str. 155.

¹⁶ "Megju ljude, koji tako govore pripada za čudo i g. Jagić, koji u XIII. knjizi svojega *Archiv-a* str. 144. veli: da su Dubrovčani dugo Ě izgovarali u dva sloga, valjda bi njihovi pjesnici tako i brojili taj glas, a mi vidimo, da ga oni svagda broje za jedan slog." Maretić, cit. dj., str. 156.

¹⁷ T. Maretić, cit. dj., str. 156.

(od nepostojanja znanstveno utemeljene fiziologije glasova, od nereprezentativnosti uzorka, od subjektivizma i kazivača i zapisivača/istraživača, od nemogućnosti da se objektivno utvrde razlozi zbog kojih uopće nastaju glasovne promjene, od mogućnosti različite fonološke interpretacije istoga teksta... do tek pretpostavljenog jednosložnog izgovora dugoga jata u stara vremena, ili tek pretpostavljene mogućnosti jezičnog razvoja u idućih stotinjak ili dvjestotinjak godina, do polukonsonantizma glasa *j* ili nekonsonantizma glasa *j* u nekim fonološkim situacijama...). Imajući prethodno u vidu, znajući koliko neriješenih pitanja, postojećih i mogućih nesuglasica proizlazi, ili bi moglo proizaći, iz brzopletog polu/rješenja, i nakon što su sva ta pitanja eksplicirana, ne bi li bilo logično očekivati manje kategoričko opredjeljenje o karakteru *jata*. Ili određenu rezerviranost, odnosno pretpostaviti mogućnost, bar dotle dok se neki od spomenutih problema ne riješe, da bi možda moglo biti i drukčije.

Doduše, Maretić kao filolog ne bježi od činjenice da je u prošlosti možda i bilo drukčije i da bi budućnost možda mogla biti drukčijom (i to sličnija prošlosti nego sadašnjost!), ali usprkos tome njegovo je praktično opredjeljenje drukčije. Svi spomenuti problemi koji se tiču karaktera *jata* "servirani" su onima koji *jat* interpretiraju jednosložno. Problemi, uključujući i spekulacije o tome kako je možda bilo i kako bi možda moglo biti kada je riječ o *jatu*, ekspliciraju se samo zato da bi se osporio suprotno mišljenje, da bi se osporio jednosložni izgovor *jata*.

To praktično i toliko kategoričko opredjeljenje, utemeljeno više na generalnoj privrženosti Karadžićevu lingvističkom projektu nego što bi proizlazilo iz jezikoslovnih istraživanja, bila je Maretićeva gramatička konstanta. Ta je konstanta vidljiva i iz primjera uzetih iz njegovih gramatika (uostalom, njegova praktična rješenja i odnose se, razumije se, prije svega na njegove gramatike, pa tek onda na nastavni i leksikografski rad).

Rasprava koju pretresamo nastala je početkom, za hrvatski jezik toliko prijelomnoga, zadnjega desetljeća devetnaestoga stoljeća. Iako posve svjestan, kao što je već rečeno, brojnih problema i nejasnoća, Maretić je nedvosmisleno opredijeljen za Karadžićevo rješenje. Čak i usprkos Karadžićevu mjestimičnom kolebanju. Ilustracije radi: "Iz § 2. već znamo¹⁸ da u južnom narječju kratko *ě* prelazi u *je* (n. pr. *vjěra*), a dugo u *ije* (n. pr. *tjělo*; isp. u druga dva narječja *tělo*, *tĭlo*)... Za riječi, u kojima stoji *ě* ispred dva suglasnika, koji ispred sebe imaju dug samoglas (v. § 122b) teško je uhvatiti pravilo, kad to *ě* prelazi u *jě*, kad li u *ije*. Vuk n. pr u rječniku (1852) ima *sjěnka*, *vjěrnost*..., pored *zāsijenka* (gen. jed. od *zāsjenak*), *ponědijeljka* (gen. jed. od *ponědjeljak*).¹⁹ U drugom izdanju iste gramatike Maretić i izriječno upozorava na Vukovo i Daničićovo kolebanje: "Katkad se i sam Vuk koleba ispred dva konsonanta;

¹⁸ § 2 glasi: "Negdašnji samoglasnik *ě* ili ćirilicom Ъ (ime mu je u staroslovenskoj azbuci "jat") razvio se u t. zv. južnom narječju u *je* – *ije* (u prvo kad je slog kratak, a u drugo, kad je dug);" v.: T. Maretić: *Gramatika* I., str. 2.

¹⁹ T. Maretić, cit. dj., str., 102 - 103.

on na pr. piše *rámjêrka* (od *rámjjerak*), *inòvjerka* pored *pomijèrati*... Koleba se katkad i Daničić, koji prema Vukovu *vjéštac* ima *viještac* (rad jug. akad. I, 115), ima *zamjérati* (jamačno s takvim akc., u istor. 9) pored *zamijerati*. istor. III. 138., *pomijerati*, (rad jug. ak. I, 114 i 6, 51).²⁰

Drugim riječima, premda su se Vuk i Daničić kadšto i kolebali, Maretić se uglavnom kolebao nije. Bar kada je riječ o ključnim jezikoslovnim opredjeljenjima. Ostajući do kraja privržen Karadžiću i Daničiću, na svoju je stranu unaprijed dobio i sve njihove promicatelje i poklonike, dok su, s druge strane potencijalni neistomišljenici morali računati da sukob s njime pretpostavlja i sukob s karadžićevsko-daničićevskim kultom i svima onima koji su taj kult stvarali ili podupirali.

Čak i relativno blaga kritika njegove gramatike, koju uz to nije napisao neki tradicionalist nego njegov jezikoslovni istomišljenik, vukovac Mirko Divković²¹, bila mu je dostatan razlog da se neuobičajeno opširno (na 56 stranica teksta) u dva nastavka *Nastavnoga vjesnika*²² žestoko obruši na Divkovićeve gramatike, iako one nisu bile predmet inicijalne kritike. Stoga i ne čudi što su njegovi jezikoslovni pogledi dominirali i što im se, izim rijetkih iznimaka, malo tko javno suprotstavljao.²³ Unekoliko to vrijedi i za (ne samo!) lingvistički oktroirano razdoblje NDH-a.²⁴ To međutim ipak ne znači da se, usprkos svim potiskivanjima, neriješeni problemi neće kad-tad pojaviti. Riječ je opet, naravno, o refleksu staroslavenskoga Ѓ, pače i tamo gdje se to i najmanje očekuje.

I. 6. Dugi Ѓ u poraću: Vukovićevo oživljavanje klasične norme

Koliko god se u prvim poratnim godinama, poslije drugog svjetskog krvoprolića, jezično pitanje u drugoj Jugoslaviji smatralo konačno riješenim, jedna je knjiga²⁵, nastala u tim prvim poratnim godinama, i rasprave što su nakon nje uslijedile, iznova ukazala kako se proteklih desetljeća (da ne kažemo cijelog proteklog stoljeća), nije daleko odmaklo u rješavanju kompleksa vezanog uz Ѓ.

Razloge za pretres pitanja vezanih uz Ѓ i izradu novih pravila Vuković nalazi u jezičnoj svakodnevici: "Mnogobrojne pogreške u listovima, književnim i drugim, neujednačenost u pisanju ijekavizama i kod pisaca koji se bolje služe pravopisnim pravilima, neujednačenost glasovnih oblika u rječnicima, neujednačenost u bilježenju

²⁰ T. Maretić, *Gramatika* II., str. 53 - 54.

²¹ V. Kršćanska škola, br. 1- 4., Zagreb, 1890.

²² *Nastavni vjesnik*, knj. VIII, Naklada kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske vlade, Zagreb, 1900., str. 348 - 375, 518 - 547.

²³ M. Samardžija, "Jezikoslovne rasprave i članci...", v. *uvodnu studiju i predgovore*.

²⁴ Premda je banovinsko (četvrto) izdanje *Gramatitike hrvatskoga ili srpskoga jezika za srednje i slične škole* dr. Josipa Florschütza prenaslovljeno u *Hrvatsku slovnici* i dopunjeno s 92 *izpravka* (odlukom Ministarstva nastave Nezavisne Države Hrvatske br. 84.765/41 od 21. prosinca 1941.), gramatička načela i maretićevski duh gramatike ostali su gotovo nedimnuti.

²⁵ Vuković, Jovan, 1949: *Pravopisna pravila i uputstva za pisanje ijekavskih glasovnih oblika, s pravopisnim rječnikom ijekavizama*, Svjetlost, Sarajevo.

ijekavskih glasovnih oblika u mnogim rječima koju nalazimo u pravopisnim rječnicima – sve je to podsticalo da se ovim pitanjima i detaljnije zabavimo.²⁶ Premda mu je osnovni kriterij izgovor Ћ u Vukovim književnim djelima, taj mu se kriterij čini nedovoljnim, te će ga i dodatno precizirati: “Polazeći od svog jezičnog osjećanja, odnjegovanog u govoru koji se nalazi među središnjim govorima Vukove narodne baze književnog jezika – i jezika pisaca koji su na osnovu Vukova jezika i jezika onih govora izgradili svoje jezično osjećanje, trudio sam se da analizom jezičnih fakata utvrdim onaj glasovni oblik koji je najprihvatljiviji za današnji književni izgovor, najprihvatljiviji oblik i govorne i pisane riječi književno obrazovanih ljudi.”²⁷ Potom, polazeći ponajprije od Karadžića, Daničića i Maretića, zatim Boranićevih i Beličevih pravopisnih rješenja, potvrda iz Akademijina i Ristić-Kangrgina rječnika, Vuković u prvom dijelu knjige razglaba o desecima riječi koje se u medijima različito pišu i(li) izgovaraju. Sve dvojbe, u pravilu, nastoji riješiti u skladu s (vukovskim) načelima spomenutih jezikoslovaca, a u slučajevima u kojima spomenuti jezikoslovci sugeriraju i prakticiraju različita rješenja, ako se već po nikojem načelu ne može sugerirati neko (najčešće Karadžićevo ili Beličevo) rješenje, u takvim slučajevima Vuković dopušta mogućnost različitih istovrjednica (dubleta). U drugom, nešto opširnijem dijelu knjige objavljen je pravopisni rječnik Vukovićevih ijekavizama.²⁸

I. 7. Ušutkane polemike ili: i poslije Broza – opet Broz

Reakcije na Vukovićevu knjigu nije trebalo dugo čekati. Bratoljub Klaić na predavanju održanom u lektorsko-korektorskoj sekciji zagrebačkog Kluba novinara i književnika (potom objavljenu u Matičinu *Kolu*²⁹ zamjera Vukoviću, prvo, to što on, izjašnjavajući se kao središnji jekavac, polazi od svoga jezičnog osjećanja i unaprijed osporava stručnost i znanstveni legitimitet u rješavanju ijekavskih problema nejekavskim gramatičarima i pravopiscima. Ivan Broz i Dragutin Boranić, rođeni kajkavci, ponajbolje demantiraju Vukovića. Nakon toga, analizom dvadesetak i/jekavizama detaljno obrazlaže razloge zbog kojih su mu (a to će reći, zagrebačkoj sredini, odnosno – jasno je to dao više puta do znanja – hrvatskoj strani) neki Vukovićevo prijedlozi prihvatljivi ili neprihvatljivi. I Klaić se poziva na tradiciju, doduše više na Boranića, nego na

²⁶ J. Vuković, cit. dj., str. 3.

²⁷ J. Vuković, cit. dj., str. 4.

²⁸ Neobičnost rječnika proizlazi i iz činjenice o kojoj autor pripominje završnim redcima prvog dijela knjige: “Knjiga je bila spremljena za štampanje ćirilicom i zato je rječnik sastavljen po azbučnom redu početnih slova. Usljed tehničkih prilika (nedostatak slova sa akcentima) knjiga se morala štampati s latinicom, ali više nije bilo mogućnosti da se azbučni red riječi promijeni u abecedni.” Neobično je (i nejasno) to što se iz zaključka da se knjiga nije mogla tiskati ćirilicom zbog nedostatka slova s akcentima tiskala latinicom, ali opet bez slova s akcentima. Rječnik je, drugim riječima, tiskan neakcentuiran. Time je, znamo li koliko upravo o naglasku ovisi izgovor jata, neovisno o razlozima neakcentuiranja, značajno umanjena njegova vrijednost.

²⁹ B. Klaić: “Misli uz jedan pravopisni priručnik”, *Hrvatsko kolo*, br. 3, Matica hrvatska, Zagreb, 1950., str. 517 - 524.

Karadžića, više na Benešića, nego na Maretića. I ne samo kad raspravlja o dubletama. Primjerice, na Vukovićevu dvojbu o tome treba li za imenice *vijek* i *lijes* nominativ množine biti *vijekovi* i *lijesovi* (dakle, nom. *vijek*, gen *vijeka*, nom. mn. *vijekovi...*, odnosno nom. *lijes*, gen. *lijesa*, nom. mn. *lijesovi...*) ili (skraćeni oblik) *vjekovi*, *ljesovi*, pri čemu se Vuković, oslanjajući se na Karažićeva djela, zauzima za dugi oblik jata, Klaić se zalaže za kraće oblike u množini. Premda bi se, formalno gledano, mogao prihvatiti i Vukovićev prijedlog (*vijek*, *vijeka*, *vijekovi*, *lijes*, *lijesa*, *lijesovi*), on je ipak neprihvatljiv, naglašava Klaić, bio bi u suprotnosti s pravilom prema kojemu dvosložne imenice s postojanim naglaskom (riječ je o dvosložnim imenicama koje imaju isti naglasak u nominativu i genitivu jednine) imaju u pluralu kratki oblik jata. Ako bi se prihvatio Vukovićev prijedlog (*vijekovi*, *lijesovi...*), onda bi se uz pravilo o kratkom jatu u množinskim oblicima dvosložnih imenica koje imaju isti naglasak u nominativu i genitivu jednine (za ilustraciju, Klaić navodi sljedeće primjere: *bijes* – *bijesa* – *bjèsovi*; *brijeg* – *brì jega* – *brègovi*; *cijep* – *cijepa* – *cjèpovi*; *crijep* – *crijepa* – *crèpovi*; *cvijet* – *cvijeta* – *cvjètovi*; *drijen* – *drijena* – *drènovi*; *mijeh* – *mijeha* – *mjèhovi*; *sljed* – *sljeda* – *sljèdovi*; *snijeg* – *snijega* – *snjègovi*; *stijeg* – *stijega* – *stjègovi*; *svijet* – *svijeta* – *svjètovi*; *zjev* – *zjeva* – *zjèvovi*; *zvijer* – *zvijera* – *zvijèrovi* (ako se ova imenica uzme u muškom rodu); *žljeb* – *žljeba* – *žljèbovi*) moralo dodati i novo pravilo kojim će se kazati da se rečeno pravilo ne odnosi na riječi *vijekovi*, *lijesovi* i moguće još koju. Zato Klaić sugerira, da bi se smanjile iznimke i izbjegle komplikacije, da bi trebalo ostaviti u množini *vjekove*, *ljesove*, *pljènovе*, a da bi dugi oblik (*ije*) trebalo rezervirati za riječi s promjenljivim akcentom (dakle za imenice kojima se razlikuju akcenti u nominativu i genitivu): *brijest* – *brijèsta* – *brijèstovi*; *džo* (*džjel*) – *dijèla* – *dijèlovi*; *grjeh* – *grijèha* – *grijèhovi* i *ljek* – *lijèka* – *lijèkovi*.

Zamjena *Ђ* iza *r* vazda je izazivala brojne nedoumice. Napominjući kako su svi naši pravopisi (od Brozova iz 1892. godine do danas) propisivali da se piše *prijelaz*, *prijepis*, *prijenos*, *prijedlog*, *prijevoj*... i kako se toga nitko ne drži jer većina književnika piše *prelaz*, *prepis*, *prenos*, *predlog*, *prevoj* ..., Klaić ističe kako pravopis propisuje da se pri zamjeni dugoga jata piše *prije-*, a pri zamjeni kratkoga jata *pre-*. Nevolja je međutim u tome što nikada nismo posve sigurni radi li se o dugom ili kratkom *Ђ*, jer se dužina jata različito izgovara pa onda i različito zapisuje, a ima i riječi koje se dvostruko (*pòvijest* – *pòvjest*) pa i trostruko (*pròsijek* – *pròsjek* – *pròsjek*) akcentuiraju. I ne samo da se razlikuju akcentuiranja u Ristić-Kangrginu (*prèbeg*, *prèčanin*, *prédio*, *prédmet...*), Akademijinu (*prèčanin*) i Boranićevu (*prèčanin*, *prèdjel*, *prèdmet...*) rječniku, razlike i nedosljednosti postoje i u svakome od njih. Boranić, primjerice, traži da se piše sa *ije*: *prijeboj*, *priječac*, *priječnik*, *prijedlog*, *prijegor*, *prijekop*, *prijekor*, *prijelaz*, *prijedlog*, *prijelom*, *prijenos*, *prijepor*, *prijesjed*, *prijesjek*, *prijestup*, *prijetvor*, *prijetvorba*, *prijestup*, *prijevoz...*, dok Benešić (iako se u pravilu drži Boranića) ima: *prečac*, *prečnik*, *prelom* i *prijelom*, *pretvorba*, *pretvoran* i *prijetvoran*, *pretvornost* i *prijetvornost*, *prevozni* i *prijevozni*, a s dugouzlaznim (dakle bez pretvaranja *e* u *ije*) piše: *prepad*, *pretek*, *pretok*, *pretpjev*, *pretrg...*). Vuković, dodaje Klaić, predlaže da se poveća broj riječi sa *pre-*, ali da ostanu i ove riječi sa *prije-*: *prijedlog*, *prijesjek*, *prijesto*,

priječac, prijekop, prijesad, prijevod, prijedlog... i time zapravo još više povećava zbrku. Imajući prethodno na umu, Klaić zaključuje: "Nama se čini da bi ovdje jednom za uvijek trebalo učiniti kraj dubletama i primiti kao obvezatno, da se sve takve riječi imaju pisati sa *pre-*, prvo, jer taj prefiks sve više prodire bez obzira na duljinu ili kratkoću sloga, drugo, jer se naši priručnici ne slažu niti će se ikada složiti u označivanju te dužine odnosno kratkoće, treće, jer je bolje da spriječimo griješenje, nego da ga eventualno smanjujemo (a problematično je da li bismo ga smanjili), četvrto, jer vidimo da su sve nove riječi, koje donosi Benešić, pisane sa *pre-* (mi bismo još dodali *prepjev*, koja se riječ danas često čuje za pjesnički posao prevođenja pjesme, i *prebor, preborna sječa*, koja se riječ u šumarstvu samo tako govori i piše), peto, jer takvih presedana, da se piše kratko *jat*, iako se izgovara dugo, već u pravopisu imamo (*mjesto* – gen. pl. *mjestā*, pa sprijeda spomenuti *premještati* i sl.), pa kad ih imamo za takve slučajeve, zašto se ne bi u pravila unio i jedan dodatak, koji regulira ovo pitanje, recimo ovakav: prefiksi *pre-* i *pred-* pišu se uvijek kao *pre-* odnosno *pred-* bez obzira izgovaraju li se dugo ili kratko. Mi smo svjesni da time činimo jedan revolucionaran gest, ali kad pomislimo, koliko bismo njime olakšali snalaženje u ovom vrlo zakučastom problemu, smatramo, da bi ovakva revolucionarnost bez sumnje bila umjesna."³⁰

I. 8. Nestvarno pisanje, nestvaran akcent

Neočekivanu i najžešću kritiku Vukovićeve je knjiga dobila, možda i bez želje njezina autora, u prilogu Sretena Živkovića.³¹ Iako se zalaže za osnivanje autoritativnog jezičnog foruma koji bi riješio sporna gramatička i pravopisna pitanja (od dubleta i arhaizama – za potkrepu arhaizama Vuković će navesti samo iz prva dva slova Broz–Ivekovićeve rječnika slijedeće zastarjelice: *aba, abadžija, abajlija, abenjak, abrašljiv, madiđar, adnađ, adžamija, adžuvan, aftulja, agršak, ahar, ajer, ajluk, ajtaš, alauza, aloka, alosan, alosija, anjati, aščija, aščiluk, avizati, azdija, badžak, badžomet, bahorica, bair* – do akcenatske neujednačenosti i potrebe stvaranja stručne terminologije), izravno se osvrće i na problem refleksa dugoga *Ђ*: "**Nevolja je i s refleksom dugoga *Ђ*** u (južnom) govoru. Kod Vuka je to *ijê* dvosložno uvijek; ako mu je zbog njega slog suvišan, Vuk ga elidira (označuje apostrofom: *Lijepo ga svati dočekaše*, ali: *Čuti d'jete, ništa ne govori*). U hrvatskoj je metrici takvo *ije* jednosložno. Na pr. u Kranjčevićevim stihovima:

*Nije čelik moja desna,
Al te krepko srcu nosi;
Suza moja tebe svijesna
Krvave ti liste nosi!*

³⁰ B. Klaić, cit. dj., str. 524.

³¹ Živković, Sreten, 1951: *Problemi savremenog književnog jezika, Pitanja savremenog književnog jezika*, knj. II. – sv. I., Svjetlost, Sarajevo, str. 28 - 32. **Odgovorni urednik časopisa *Pitanja...*** bio je Jovan Vuković.

Prema dvosložnomu n i j e imamo jednosložno s v i j e (sna); s dvosložnim d e s n a rimuje se dvosložno svijesna (izgovor: sv'jesna). Kako je u izdanju od 1948. (NZH) akcentuirano d'ësna, imali bismo čitati i svj'ësna. Ili iz stihova iste pjesme: *Jer se lako, lako mrije, kad se povijest svoja ljubi!* riječi mrije i povijest dvosložne su, dakle je u prvoj *ije* dvosložno, a u drugoj je *ije* jednosložno, iako su po postanku jednaki. Ipak je *ije* dvosložno u ovom Vidrićevu stihu:

Iz mog oka probi kaplja. – Ja primakoh ruke d v i j e.

*I poniknuh... niz lice mi podjednako suza lije.*³² Da ne bi bilo nikakvih dvojbi, jednosložni izgovor jata u hrvatskoj metrici Živković će i dodatno pojasniti: "Poznato je da većina današnjih ijekavaca izgovara *ije* kao jedan slog: lijepo vrijeme kao **L'jepo vr'jeme; dvosložno je ije** u govoru samo u oblicima pronominalne deklinacije (*tijem, onijeh, dobrijem, l'jepijeh* i sl.) i sporadično u pojedinim riječima (s ĩ j e n o u Prijedoru i dr.). Izgovaramo li *ije* jednosložno, kako se stvarno izgovara, a u metrici i broji, onda je fiktivno i naše pisanje i naša akcentuiranja. Ako se govori **L'jêpo vr'jême**, nestvarno je pisanje sa - i - (*lijepo vrijeme*); a nestvarna i oznaka akcenta *l'jêpō vr'jême*, jer se stvarno čuje u obje riječi dugo e *l'jêpō vr'jême*.³³ Živković nije trebao dugo čekati na odgovor, dobio ga je u istom broju časopisa.³⁴ Slažući se uvjetno, bar u osnovi, s Rešetarovom tezom (na koju se i Živković poziva) da se Ъ i pod silazim i pod uzlaznim akcentima različito realizira (u tzv. istočnoj zoni kod pravoslavaca dvosložno, kod katolika i muslimana, u tzv. zapadnoj zoni, jednosložno), Vuković problematizira pretpostavljena područja koja bi omeđivala granice različitog izgovora – a onda, u skladu s time, odgovorila i na ishodišna pitanja: koliko ima ijekavaca, koliko jekavaca, tko predstavlja većinu i kakav izgovor doista prevladava kod te većine. Nakon tvrdnje da je čak i Rešetar priznao kako je u Boki kotorskoj i Crnoj Gori slušao dvosložan izgovor, dok istočna Hercegovina, Sandžak i zapadna Srbija predstavljaju čiste ijekavske krajeve – što nikada nikome i nije bilo sporno, Vuković ističe kako će biti potrebno "(...) da se ispitaju iscrpnije govori zapadne Bosne i Hercegovine, Dalmacije, i severne (govori ijekavske štokavske teritorije) i južne, pa da se vidi jesu li i koliko su ovi govori jedinstveni u pogledu refleksa dugog *jat*-a pod uzlaznim akcentom.

3. Nemamo mnogo sigurnijih podataka da bismo mogli utvrditi kako stvar stoji u zapadnijim ijekavskim govorima sa izgovorom glasa *jat* u slogovima iza akcenta... Ali, bez svake sumnje, dvosložan se izgovor poklapa sa izgovorom uzlazne intonacije u svim onim govorima gde je ova intonacija dvosložna...

U budućim ispitivanjima bićemo sigurniji u vrednosti refleksa dugog *jat*-a kad budemo u mogućnosti da pomoću aparata (magnetofona) na terenu hvatamo i učinimo

³² S. Živković, cit. dj., str. 29.

³³ S. Živković, nav. dj., str. 29.

³⁴ J. Vuković: *Ije – je* ili samo *je* u jugozapadnom književnom narečju, *Pitanja savremenog književnog jezika*, nav. dj., str. 33 - 39.

pristupačnim za širi krug stručnjaka izgovore naših narodnih govora i predstavnika naših kulturnih sredina.³⁵ Kad se teze formuliraju onako kako ih je autor postavio, izvjesno je da će i zaključak biti onakav kakvog je autor poželio: "Sve u svemu kad se uzme, daleko smo od toga da možemo utvrditi kako većina naših ijekavaca izgovara *ije*, a ne *je* u dugom refleksu "jata", i samo ljudima koji nisu dovoljno navikli sluh na pravilne ijekavizme i koji nisu dovoljno osluškivali naše govore i podvrgli dubljem ispitivanju našu dijalektološku literaturu – može izgledati poznato da današnji odnos *ije* – *je* ne odgovara stvarnom izgovoru dobre većine ijekavaca...

Vrlo su tu slabi razlozi da se novina prihvati i bespotrebno napusti stogodišnjom tradicijom utvrđeni naš ijekavski književni izgovor... Svakako da danas ne postoje nikakvi znaci da se govor one dobre većine ijekavaca sa dosadašnjim pravilnim ijekavskim izgovorom menja i da bi ga ona mogla lako napustiti u korist jednosložnog izgovora.³⁶ U odnosu na S. Živkovića, J. Vuković se služi, metodološki gledano, istim metodama kojima se služio T. Maretić u suprotstavljanju M. Rešetaru. Kad se želi osporiti ili bar relativizirati protivnikove tvrdnje, onda se seriozno upozorava na nedovoljnost dosadašnjih znanstvenih istraživanja i eksperimentalnu neprovjerljivost protivnikovih ključnih teza (vlastite tvrdnje kao da tome ne podliježu), potom se napravi zamjena teza (Živković, primjerice, o hrvatskoj metrici, Vuković o Miletićevim i Vušovićevim istraživanjima crnogorskih i istočnohercegovačkih govora...), na kraju se prizove i glavni autoritet (Vuk ili vukovska stoljetna tradicija). Uz to, Vuković je u odgovoru Živkoviću krenuo i korak dalje – onima koji predlažu da se iz osnove promijeni način pisanja na ijekavskom terenu, poručio je da bi se o promjeni moglo razgovarati i iz drukčijeg aspekta: postavljanjem pitanja ekavskog kao zajedničkog književnog narječja.

U istom broju časopisa J. Vuković odgovara i B. Klaiću.³⁷ Prilično opširno prepričavši u čemu se Klaić slaže i u čemu ne slaže s njim, ipak, uza sve uvažavanje Klaićevih obrazloženja, ne čini mu se prihvatljivim Klaićev prijedlog o beziznimnom pisanju *pre-*, i *pred-* u svim situacijama (neovisno, dakle, o tome radi li se o kratkom ili dugom izgovoru *jata*). Potrebno je, drži Vuković, u širem svjetlu nego je to učinio Klaić, istražiti kako bi jezična praksa odgovorila na tako radikalnan Klaićev prijedlog.

Na Vukovićeve poglede žestoko je reagirao i Josip Hamm.³⁸ Hamm misli da pojedinci sa svojim mišljenjima, ma kakva ta mišljenja bila, ne mogu značajnije utjecati na pravopisnu normu sve dotle dok se ne obave odgovarajuća stručna ispitivanja. Ne upuštajući se, stoga, u raspravu o pojedinim pitanjima, Hamm spočitava Vukoviću nesigurnost, kolebljivost u principima i pojedinostima, vrludanje u kriterijima i sl. Najviše mu zamjera što je iz rasprave o pravopisnoj normi, nakon stoljeća zajedničke

³⁵ J. Vuković, nav. dj., str. 37.

³⁶ J. Vuković, nav. dj., str. 37 - 38.

³⁷ J. Vuković: *Misli uz jedan pravopisni priručnik*, str. 161 - 182.

³⁸ J. Hamm: *Je – ije, Hrvatsko kolo*, br. VI., Matica hrvatska, Zagreb, 1952., str. 370 - 373.

književnosti, praktično eliminirao veliku većinu pisaca okupljenih oko zagrebačkog središta, "i to na jedan čudan anahronistički, regionalističkorasistički način".

Osvrćući se na napise o Vukovićevoj knjizi, Hamm zamjera Klaiću što se služi pluralom ("Mi se slažemo..., slažemo se i predlažemo, smatramo..., ne možemo primiti..., mi smo svijesni da...") čime makar i neizravno sugerira institucionalnu ili zakonodavnu moć koja tobože odlučuje o pravopisnoj normi.

Napomenuvši kako Vuković uopće nije razumio Živkovića "(...) jer Živković nije ni mislio pisati o izgovoru *jata* u Sandžaku ili u zapadnoj Srbiji, ili u istočnoj Hercegovini, na koje se Vuković poziva.", Hamm poluezopovski zaključuje: "Sve dotle, dok se ne poduzmu akcije širih razmjera, raspravljanja o tim pitanjima tobože na osnovi realnih podataka a bez realnih podataka zaista ne vode ničemu, već samo stvaraju zbrku, koja bi mogla rasklimati i ono što se tradicijom koliko toliko učvrstilo"³⁹.

II. 1. JAT u hrvatskoj književnosti

Precizno nazivlje, standardizirana gramatička terminologija o kojoj je i sam pisao,⁴⁰ svakako je jedan od osnovnih uvjeta za bilo kakav ozbiljniji komparativni uvid u neku problematiku, pače za svaku ozbiljniju i suvisliju raspravu kao takvu. Utoliko je, budući da se nerijetko rabe u nepreciznim značenjima ili se zamjenjuju i poistovjećuju, potrebno što preciznije odrediti sadržaje termina *jekavština* – *ijekavština*. Josip Vončina upućuje⁴¹ na Simeonovo definiranje sadržaja spomenutih pojmova: "ijekavski - adj. naziv za izgovor, govor, riječ, u kojima je za stari *jat* zamjena *ije* u dugim slogovima a *je* u kratkim. Ne valja za ijekavski upotrebljavati naziv jekavski, jer svaki od ovih naziva ima posebno značenje; *ijekavski govor* – *središnji* ili *centralni*, ili *južni* ili "*hercegovački*" govor štokavskog narječja hs. jezika u kojem je *jat* (Ђ) u dugim slogovima dao refleks *ije* (*tijelo*), a u kratkim refleks *je* (*vjera*) uz malobrojne, obično pozicijski uvjetovane ekavizme i ikavizme (za razliku od ekavskog i ikavskog)... Od najstarijega doba ijekavski je govor – usporedo s ikavskim – bio hrvatski književni govor (prvo u Dubrovniku, gdje se u književnosti upotrebljavao s mnogim ikavskim elementima, a kasnije je sve više prevladavao ijekavski, a zatim i u drugim hrv. pokrajinama), a u doba Preporoda ijekavski je govor štokavskoga narječja prihvaćen kao općenarodni književni jezik kod Hrvata u Hrvatskoj, a zatim i u Bosni i Hercegovini... Zove se i centralni ili središnji jer se govori u središnjem dijelu, između ikavskog i ekavskog, zatim južni jer prevladava u južnim krajevima; naziv hercegovački nije prikladan, jer se govori i u drugim krajevima, a u Hercegovini se u velikom dijelu

³⁹ J. Hamm, cit. dj., str. 373.

⁴⁰ T. Maretić: "Pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII, XVIII i XIX vijeka", Rad JAZU, knj. 243., Zagreb, 1932., str. 13 – 90.

⁴¹ Vončina, Josip, 1993: *Hrvatski jekavski dugi jat*, *Forum*, XXXII, br. 4-6, Zagreb; ponovljeno u knjizi: *Preporodni jezični temelji*, cit. str. 125., Matica hrvatska, Zagreb, 1993., str. 123 - 155.

govori i ikavski...⁴² Koliko god je jekavštinu "fluidno distingvirao" od ijekavštine, Simeonu se ipak ne može odreći stanovito "defetižiranje" svojevrsne mitologije "našega južnoga govora", toliko prisutne u djelima hrvatskih vukovaca. Međutim, aktualitet, pa i radikalizam, uvjetno rečeno, startnih pitanja kojima Vončina uvodi čitatelja u raspravu, teško bi se mogao naslutiti iz Simeonove deskripcije ijekavštine.

Prve Vončinine rečenice otkrivaju polazište i svrhu cijele rasprave: "Sadašnjim raspravama o dotjerivanju hrvatskoga pravopisa u središtu su dvije dvojbe: među fonološkim i morfonološkim načelom; oko grafije za refleks dugoga jata. Prvoj se nedoumici naziru dva izlaza, drugoj čak četiri: moglo bi se pisati Gajevo ambivalentno *ě* ili pak iz vremena prije nastupa hrvatskih vukovaca poznato *ie*; bilo bi moguće ostati pri Karadžićevu, Brozovu i sadašnjem rješenju *ije* ili pak uvesti digram *je*."⁴³ Premda su sva iznesena rješenja već djelomice bar formalno iskušana, kako zbog spleta različitih okolnosti ni jedno nije moglo biti do kraja provedeno, više je nego zanimljivo vidjeti kakva je bila pravopisna praksa s refleksom jata minulih stoljeća u Hrvatskoj. Hrvatski višestoljetni pravopisni panoptikum, uza sve šarenilo najrazličitijih rješenja kojima nikada nije oskudijevao (drugo je pitanje kakva su ta rješenja bila i zašto su bila upravo takva kakva su bila) ima, bar kada je riječ o bilježenju refleksa jata, i određeni kontinuitet, neka su rješenja bila prevladavajuća u dužem nizu godina, neke su se govorne vrednote ustrajno čuvale.

Na brojnim primjerima, a to će reći: na primjerima djela reprezentativnih autora, u širokom mnogostoljetnom vremenskom luku (od 15. do 19. stoljeća), Vončina analizira upravo to.

II. 2. Starija književnost i glagoljica – uglavnom bez ijekavizama

Precizno obilježavanje zamjene jata pojavilo se poslije nekoliko stoljeća jekavskih zamjena. Od 13. do 15. stoljeća glagoljica uopće ne bilježi jekavizam/ijekavizam, a latinica i ćirilica bilježe ga sporadično i neprecizno. Najstariji ikavski spomenici uopće ne poznaju slovo *j*. Početke hrvatskoga jekavizma/ijekavizma, prema Vončininu mišljenju, najpouzdanije možemo pratiti u ostvarenjima hrvatskih pjesnika i pisaca. Običaj je početi s najstarijim:

Ranjinin zbornik. U najstarijoj hrvatskoj renesansnoj pjesmarici (rukopis datira iz 1507.), i u Jagićevu (1870.) i u Rešetarovu (1937.) kritičkom izdanju, miješa se ikavizam s jekavizmom. Istim slovom *j* obilježava se i jatovski i nejatovski glas. Istom se kombinacijom (*je*) obilježava zamjena kratkoga i dugoga jata.

⁴² Simeon, Rikard, 1969: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, I. A-O*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 508 – 509.

⁴³ J.Vončina, cit. dj., str. 123.

Isti je, gotovo identičan, slučaj i s tri dubrovačka ćirilična spomenika iz prve polovice 16. stoljeća.⁴⁴ Rešetar, prema Vončini, ističe da *Dubrovački zbornik (Libro od mnozijekh razloga, 1520.)* zamjenu za *jat* kratki i dugi “има своје *ue* (које он без разлике пише и за наше *uје* и за наше *je*).“⁴⁵ U prvom od *Dva dubrovačka jezična spomenika iz 16. vijeka*, rukopisu što ga je također priredio za tisak, Rešetar je još izravniji: “U cijelome Molitveniku nalazimo dakle ove četiri zajedničke osobine: uglavnome istu grafiku i isti pravopis; gotovo čisti jekavski izgovor; (...).“⁴⁶ Pozivajući se na Katičićeva objašnjenja,⁴⁷ Vončina drži da je BARTOL KAŠIĆ, premda je u *Gramatici* (1604.) dosljedno proveo ikavski refleks *jata*, poznavao izgovor i da mu je dugi refleks *jata* bio jednosložan.

MATIJA DIVKOVIĆ, istaknuti bosanski franjevački pisac i propovjednik s kraja 16. i prvih desetljeća 17. stoljeća, kratki i dugi refleks *jata* nadomješta, budući da je objavljivao na bosančici, ćiriličnim digramom *ue*. Divković i na taj način učvršćuje jednoznačnu (digramsku) tradiciju bilježenja refleksa *jata*, koja, kako i Vončina ističe, u Hrvatskoj kontinuirano traje od *Vatikanskog molitvenika* do, primjerice, *Suza sina razmetnoga* i drugih djela IVANA GUNDULIĆA.

Iako pravopisna pravila RAJMUNDA ZAMANJE nikada nisu zaživjela u praksi, njegova jezična rasprava *Nauk za pisati dobro latinskiemi slovima rieči jezika slovinskoga...* (1639.) predstavlja neupitnu potporu svima onima koji su se opredijelili za digramsko bilježenje (*ie*) oba *jata*.

Poput Divkovića i Zamanje, i JAKOV MIKALJA, autor trojezičnog rječnika *Blago jezika slovinskoga iliti slovník u komu izgovarajuse rjeci slovinske Latinski i Diacki* (1649. – 1651.) – prvog hrvatskog rječnika u kojemu je hrvatski polazni jezik, *jat* bilježi u pravilu dvoslovom *je*, rjeđe digramom *ie*.

IVAN BELOSTENEC, glavni predstavnik ozaljskoga književno-jezičnoga kruga (tronarječni dvosveščani dvojezični rječnik *Gazophylacium, seu latino–illyricorum onomatum aerarium I., Gazophylacium illyrico–latinum II.*, 1740.) rješava pisanje *jata* znakom *é*. U skladu sa svojom trodijalektalnom književno-jezičnom orijentacijom želi jednim znakom omogućiti razumijevanje i tronarječnu, štokavsko-kajkavsko-čakavsku, realizaciju *jata*.

“XVII. stoljeće ponudilo je, dakle, bitna rješenja za hrvatsku zamjenu glasa *jata*: prvo, dosljedno jednosložan jekavski izgovor, koji se može obilježivati na dva načina (digramom *ie* – Gundulić, Divković; digramom *je* – Mikalja); drugo, fakultativan izgovor u skladu s dijasistemom (u pisanoj jeziku jedinstveno obilježen: grafemom *é* –

⁴⁴ Rešetar, Milan, 1933: *Dubrovački zbornik od 1520.*, Srpska kraljevska akademija, Posebna izdanja, knj. C, Filozofski i filološki spisi, knj. 24., Beograd.

⁴⁵ J. Vončina, cit. dj., str. 135.

⁴⁶ M. Rešetar, *Dva dubrovačka jezična spomenika*, str. XLI.

⁴⁷ Katičić, Radoslav, 1981: “Gramatika Bartola Kašića”, *Rad JAZU*, knj. 388., Zagreb, 5 - 106.

Belostenec).⁴⁸ DELLA BELLIN trojezični rječnik *Dizionario italiano-latino-ilirico* (1728.) također donosi jekavski refleks u jednosložnoj varijanti. Budući da je Ardelio Della Bella rječničku građu prikupljao na području dubrovačke štokavštine (uključujući djelomice i čakavštinu), u djelima pisaca koji su stvarali od kraja 15. stoljeća do njegova vremena, dakle duže od dva stoljeća, bilježenje refleksa jata iz *Dizionaria...* ne reprezentira samo jedan stav jednoga autora nego, istodobno, posredno, pruža dobar uvid i u pravopisnu praksu pisaca na osnovi čijih je djela rječnik i sastavljen.

U rječnicima JOAKIMA STULLIJA (*Lexicon latino-italico-illyricum*, 1801., *Rječosložje iliričko-italijansko-latinsko*, 1806., *Vocabolario italiano-illirico-latino*, 1810.) zbog naloga posebne (carske) jezične komisije, autor je napustio dalmatinsko-dubrovački slovopis i primijenio slavonski. Ipak, ništa se bitno nije promijenilo. "Ne treba napose isticati da bi Stullijev izgovor (kad bismo ga označili današnjim grafijskim sredstvima) bio: *svjět – svjêt*."⁴⁹

Prvo izdanje *Osmana* (1826) IVANA GUNDULIĆA (*OSMAN SPJEVAGNE VITESCO GIVA GUNDULICHJA VLASTELINA DUBROVACKOGA ... RAŠDJELAK PÂRVI*; u Dubrovniku, po Antunu Martekini, 1826.) donosi, u pravilu - ističe Vončina, digram *ie* u nastavcima, a *je* na početku i sredini riječi. Na isti je način postupio i Ivan Mažuranić u dopunjenim pjevanjima. U jednom kasnijem izdanju *Osmana* (priređenom 1913. prema Akademijinu iz 1877.).⁵⁰ Ivan Broz napominje: "Stari slovjsenski jat prelazi sada u *je*, sada u *ije*, sada pak u *i* bez ikakova posebnoga razloga zato ili pravila. Pjesnik piše: *lipos, kripos, svit, biloća, pa slidom, slide, lirilijer*. Ako prebrojimo sve riječi u *Osmanu* naći ćemo, da je pjesnik češće ikavac nego jekavac."⁵¹ Neovisno o tome koliko je Gundulić ikavac a koliko jekavac, Brozova tvrdnja o Gundulićevu bilježenju jata bez ikakva posebna razloga ili pravila samo pokazuje s kakvim je predrasudama i s kolikom površnošću Broz čitao Gundulićeva djela.

II. 3. Karadžićeve krivotvorine

Podsjetivši ukratko na odnos iliraca prema problemu bilježenja refleksa jata (od njihove nedvojbene privrženosti jedinstvenoj grafiji i dubrovačkom književno-jezičnom iskustvu do insistiranja na pojedinim, čak i arhaičnim gramatičkim rješenjima, od Gaj-Babukićeve obrane *rogatoga ě* i insistiranja na jednosložnom izgovoru dugoga i kratkoga refleksa *jata* do Jagićevih i Šulekovih kritičkih opservacija i neslaganja ne samo o refleksu *jata* ili pak postupnih odstupanja Antuna Mažuranića, pa i samoga Vebera Tkalčevića od slovopisnih rješenja koja su desetljećima promovirali i branili),

⁴⁸ J. Vončina, cit. dj., str. 140.

⁴⁹ J. Vončina, cit. dj., str. 142.

⁵⁰ Gundulić, Ivan Franjin, 1913: *Osman*, priredili Ivan Broz i Cherubin Šegvić, Tisak i naklada Knjižare L. Hartmana (St. Kugli), Zagreb, str. 248.; Akademijino izdanje, 1877: *Djela Ivana Frana Gundulića*, priredio Armin Pavić, edicija *Stari pisci hrvatski*, knj. 7., VIII + 616. str.

⁵¹ I. Broz, cit. dj., str. 22.

Vončina se posebno osvrnuo na djelovanje Vuka Stefanovića Karadžića u desetljećima koja prethode ilirskim reformama. Usporedbom različitih verzija hrvatske narodne pjesme *Hasanaginice* (prve verzije koju je Alberto Fortis zabilježio 1774. u putopisu *Viaggio in Dalmazia* i druge koju je Karadžić sam redigirao i objavio 1846. u *Srpskim narodnim pjesmama*) pokazuje se kako je Karadžić, kad mu je to odgovaralo, i vlastitom redakturom dokazivao da na mjestu dugoga jata treba stajati dvoslog *ije*, a na mjestu kratkoga samo *je*. "Zaprijetio je, dakle, način kako će jezično supstandardnom postati ne samo *Asanaginica* nego i cjelokupno hrvatsko pjesništvo od Šiška Menčetića i Džore Držića do Dobriše Cesarića i naših dana, pa i povrh toga: hrvatski jezikoslovci Jakov Mikalja, Ardelio Della Bella, Joakim Stulli, F. M. Appendini, Vjekoslav Babukić, Antun Mažuranić i dr."⁵²

III. 1. Apologija statusa quo

Poslije Vuka Stefanovića Karadžića dolaze sljedbenici Vuka Stefanovića Karadžića. Poslije protagonista Zagrebačke filološke škole dolaze protagonisti Karadžićeve filološke škole. "(...) Sljedbenička je vjernost bila na cijeni većoj nego znanstvenička sumnja."⁵³ Koliko je ta vjernost bila vjerna ponajbolje pokazuje, stoljeće nakon Karadžićeva redigiranja *Hasanaginice*, sam Milan Rešetar: "Stoga, naravski ne dolazi mi niti na kraj pameti da predlažem da se što mijenja u pisanju dugoga *ě*, koje se je odviše učvrstilo a da bi se smjelo u nj dirati, ali se zato neće ništa mijenjati ni u našem izgovoru. Svi mi zapadni jekavci i svi rodnom ikavci i ekavci izgovarat ćemo i nadalje dugo *ě* ponajviše, ili redovno, kao jednosložan dug diftong, a naročito nećemo se nimalo naprezati da izgovaramo *ijè* (za dugo *ě*)."⁵⁴ Iako su sve bitne NDH-ovske zakonske odredbe i ministarske naredbe o hrvatskome jeziku i korijenskom pravopisu obznanjene još 1941. godine, zanimljivo je da Rešetarov rad nije objavljen po novom *korienskom pisanju*. Štoviše, na naslovnoj stranici članka, u jednoj fusnoti, pozivajući se na Boranićev banovinski *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Rešetar ističe: "U svojem pravopisu kojega je 8. izdanje od 1941. (str. 50) propisano za hrvatske škole i na koje i dalje uvijek upućujem."⁵⁵ Kako god bilo, teško je povjerovati da su akademici objavili Rešetarov tekst po napuštenom pravopisu samo zbog pijeteta prema kolegi umrlom (14. siječnja 1942.) petnaest dana nakon što ga je Poglavnik (30. prosinca 1941.) potvrdio za pravog člana HAZU.

⁵² J. Vončina, cit. dj., str. 145 - 146.

⁵³ J. Vončina, cit. dj., str. 151.

⁵⁴ Rešetar, Milan: "Izgovor i pisanje praslav. vokala *ě* u dugim slogovima", Rad HAZU, knj. 273, Zagreb, 1942., str. 211. Rešetarov je rad primljen na sjednici povijesno-jezikoslovnoga razreda HAZU 29. kolovoza 1942. To je i svekoliki sadržaj zapisnika s te sjednice, objavljen u *Ljetopisu HAZU* za godinu 1941./1943., Zagreb, 1943., sv. 54., str. 23. Sjednici su nazočili V. Dukat, F. Fancev, S. Ivšić, Lj. Karaman i T. Matić.

⁵⁵ M. Rešetar, cit. dj., str. 207.

U zaključnom, petnaestom stavku, Vončina sažima problem: "Suvremenome književnom jeziku ne može njegova povijest ništa propisati, ali može osvijetliti razvoj do današnjeg stanja.

Danas smo pred istom nedoumicom koju je prije trinaest desetljeća u hrvatskoj pisanoj praksi vidio Veber: 'ije - je, ie - je, ie', *ě* '1* Mogućnosti su: ie - je ili pak *ě* (u kratkim i dugim slogovima^{2*}); ije - je ili samo je (a ne ie, bez obzira na kvantitetu^{3*}). Prvo rješenje (ie – je) primjenjivalo se blizu četiri desetljeća prošlog stoljeća (1854-1892) i toliko godina u našem stoljeću. Bez osobite stručne procjene bilo je propisano provedbenom naredbom^{4*}, a ukinuto šutke: silom povijesnoga tijeka. Moguće je dakako da ga vratimo u život, ali bi ono hrvatski pravopis opterećivalo istim teškoćama kao treće rješenje (ije-je). Modifikacija toga načina (tj. označivanje naglasaka *svijêt, dijéte*, koje nalazi odlučnih zagovornika^{5*} ništa ne rješava: jer znake za naglaske u svakodnevnoj praksi ionako ne primjenjujemo. Vratimo li slovo otvorit ćemo put rasapu hrvatskoga književnog jezika na davno, teškom mukom prevladano trojstvo: ikavsko-ekavsko-(i)jekavsko.

Mjesto jedne od Veberovih inačica (ie u kratkim i dugim slogovima) prije više je godina došao prijedlog je u oba slučaja^{6*}, koji se danas oživljuje^{7*}. Za taj način (osim praktičnosti) govori duga upotreba u povijesti: pismom od Mikalje (1649.) do Appendinija (1808.), izgovorom od preporoditeljskoga nastupa (Babukić 1836.^{8*} do dana današnjega.⁵⁶

Na kraju rasprave (str. 154) Vončina zaključuje: "Da je godine 1835. Gaj zadržao jednoslove ĩ, ñ, danas bismo (napustivši *ě*) dobro lučili: *ñega* (genitiv zamjenice) – *njega* (imenica). Budući da je kao što jest, o svemu valja dobro razmisliti."

Na Rešetara i Hamma izrijekom se, naglašeno oponirajući J. Vukoviću, poziva i Dalibor Brozović,⁷ koji je o problemima *jata* višekratno intenzivno raspravljao sedamdesetih godina 20. stoljeća.⁵⁷ Brozović razlikuje kodificiranu od uporabne ortoepske norme. Prvu su, na tragu svojih učitelja i uzora (V. S. Karadžića, Đ. Daničića) elaborirali hrvatski fonetičari (T. Maretić, I. Broz, M. Rešetar...) u svojim gramatikama, pravopisima, rječnicima, udžbenicima i priručnicima, dok drugu realizira sam živi jezik.⁵⁸ Prva predstavlja sustav pravila bez kojih je standardni jezik nezamisliv i neostvariv, dok je

⁵⁶ J. Vončina, cit. dj., str. 152. Brojevi 1-9 sa zvjezdicom označavaju mjesta na kojima Vončina upućuje na izvore na osnovi kojih zaključuje to što zaključuje. Vončina se dakle poziva na: A. V. Tkalčevića, B. Šuleka (1), B. Láslzá (2), I. Pranjkovića (3, 7), A. B. Klaića, P. Budmanija, F. Cipru (4), D. Raguzá (5), S. Pavešića, T. Maretića (6), V. Babukića i M. Rešetara (8).

⁵⁷ Brozović navodi 13 svojih fonoloških rasprava u kojima je analizirao *jat* ("Neka bitna pitanja... ", fusnota br. 10, str. 33).

⁵⁸ Definicije klasične i uporabne norme čine se, lingvistički gledano, neupitnima. Bar dotle dok ih promišljamo izvan onoga na što se odnose. U suprotnome, čini se da nailazimo na kontroverzu koju je teško razumjeti. Autor, naime, u uvodnoj napomeni piše: "(...) samo što je pravopis dotjeran u skladu sa suvremenim i tradicionalnim hrvatskim fonološkim pravopisom, onim što slijedi zasade *Hrvatskoga pravopisa* dr. Ivana Broza iz 1892., dopunjene i modernizirane, ali bez nepotrebnih i nametnutih naknadnih dodataka i osobito bez otvorenih i prikrivenih novosadština." ("Neka bitna pitanja... ", str. 7)

druga smo konvencija temeljena pretežito na jezičnom osjećaju. Uporabna norma "(...) je nepisana, prestižem i autonomnim jezičnim osjećajem održavana društvena konvencija koja odražava reprezentativnu, provjerenu, ustaljenu i njegovanu jezičnu praksu, ujednačenu na cijelome području onoga ljudskoga kolektiva koji se služi određenim standardnim jezikom (odnosno, vlastitom varijantom toga standarda."⁵⁹ Jekavski refleksi jata realizira se, prema uporabnoj normi, jednosložno, kao diftong⁶⁰, tvrdi Brozović. Dvosložni izgovor ima ekspresivnu vrijednost, kadšto je uvjetovan i metričkim razlozima. Sličnu izražajnu vrijednost ima i uporaba aorista ili imperfekta u odnosu na uporabu perfekta. Klasična, kodificirana norma, razumije se, insistira na dvosložnom izgovoru. Sve u svemu, nakon iscrpne analize jednosložnog i dvosložnog izgovora jata, glasovnog slijeda *ije* proizašlog iz praslavenskoga *jata*, Brozović nedvosmisleno zaključuje: "Prema tome, apstraktno uzevši, klasična bi norma bila poželjnija kada bi imala ikakvo uporište u uporabnoj normi, ali suviše je već vremena imala na raspolaganju da se afirmira u društvu, a vidjeli smo u prvom dijelu da u tome nije uspjela. To onda znači da nam ne preostaje ništa drugo nego da konačno kodificiramo uporabnu normu – takva sankcija neće izazvati nikakvih praktičnih problema, ali bit će potrebno riješiti niz teoretskih fonoloških pitanja što nikako nisu laka."⁶¹ Zato i odgovori na njih ne mogu biti konačni, "(...) jer još nedostaju i teoretska osvjetljenja i konkretna istraživanja u raznim vidovima izložene problematike (tj. fonetskom, fonološkom i morfološkom)."⁶² Nedostatak teorijskih objašnjenja i konkretnih istraživanja bit će da je i razlog netom spomenutih kontroverzi (v. bilješku br. 59).

Svoju lingvističku analizu, kojoj ne nedostaje ni lingvističke domišljatosti i enigmatičnosti, Brozović upotpunjuje i kompleksnom raščlambom refleksa starohrvatskosrpskoga dugoga (ili produženog) jata, kako ga već naziva, na području cijele dijalekatske ijekavštine.⁶³

Drugim riječima, kako, osim kao moguću kontroverzu, razumjeti pristajanje na jednosložni izgovor jata (v. bilješku br. 57), što je najizravniji otklon od klasične, kodificirane norme, i na istodobno prizivanje jednog od najzaslužnijih autora i autoriteta te iste klasične norme?

Ili, druga kontroverza, što se tiče autorova "**osobitog**" **zaziranja** "**od prikrivenih i otvorenih** novosadština" (iz **citiranih** *Uvodnih napomena*), kako razumjeti sljedeći stav iz prvog teksta u knjizi "Što se tiče pravopisnih pitanja, mislim da tzv. zajednički pravopis iz 1960 uglavnom odgovara – valjalo bi usavršiti propise o velikom i malom početnom slovu (npr. srednji vijek = jednako srednji ljudski vijek, prosječna dob; Srednji vijek = povijesno razdoblje), srediti pitanje točke iza rednih brojeva (tj. različitih brojaka i slova što ih zamjenjuju), razumljivije za nelingvisti formulirati pravila o zarezu (ali ih ne mijenjati) i sl." ("Onekim načelnim pitanjima pravopisne i ortoepske norme", cit. dj., str. 23-24)

⁵⁹ D. Brozović, cit. dj. str. 28.

⁶⁰ "Izuzmemo li jednu rijetku kategoriju riječi kao *dvije* (i još samo tri-četiri takva primjera o kojima će još biti riječ) ustanovit ćemo da goleme većina ispitanika izgovara u golemoj većini primjera jednosložan glasovni slijed za slovni slijed *ije* kada po podrijetlu odgovara staromu glasu *jat*.", D. Brozović, cit. dj. str. 29.

⁶¹ D. Brozović, cit. dj. str. 37-38.

⁶² D. Brozović, cit. dj. str. 38.

⁶³ Ijekavsku dijalektologiju, prema Brozoviću, čine: istočnobosanski (nenovoštokavski zapadnog podrijetla), istočnohercegovački (novoštokavski, s govovima pretežno istočnoštokavskoga podrijetla, ali i

O hrvatskom jekavizmu Milan Moguš, suautor svojedobno zabranjenoga "Hrvatskoga pravopisa" (tzv. *Londonca*), iznosi sljedeće: "Što se pak ijekavice tiče, treba znati da se u Hrvatskoj rabila i rabi samo jekavica, tj. jednosložno "je", a ne dvosložno "ije"... Pravopis propisuje kako se što piše, a ne kako se izgovara: pišemo npr. "gradski", a izgovaramo "gracki", pišemo "bratski", a izgovaramo "bracki" itd. Ne smije nas zavesti floskula vukovaca da se piše kako se govori. Nije mi poznat ni jedan pravopis na svijetu, kojim se pišu riječi onako kako se izgovaraju. I kad dakle zbog tradicije pišemo "ije", treba čitati jednosložno kao "je". To je pravilan hrvatski izgovor."⁶⁴

Prevladavajuće stavove istaknutih jezikoslovaca o *jatovskom kompleksu* sažeto i precizno artikulira (i) Ivo Pranjković: "Ako bi u pisanju bivšeg jata išta trebalo mijenjati (a smatram da ne bi trebalo ništa, jer postojeći nije ni neutemeljen, ni nelogičan, ni netradicionalan, onda bi se eventualno, moglo razgovarati o pisanju *je* i na mjestu dugog i na mjestu kratkog jata (dakle i *svjet* i *svjetski*, i *djete* i *djeteta*). Takav bi način pisanja bio jednostavniji, a odgovarao bi situaciji u hrvatskim štokavskim govorima koji su (osim donekle govora dubrovačkog područja) jekavski, a ne ijekavski. Osim toga bio bi u skladu s novijim načinom bilježenja naglasaka na dvosložnom refleksu jata (*svijêt/svjêť*, a ne *svjêť*; *dijêťe/djêťe*, a ne *dijêťe*).

Stvari ne stoje bitno drukčije ni s tzv. jatom iza pokrivenoga *r*. Naime, pisanje *bregovi*, *greška*, *vremena*, *vredniji* i sl. nije rezultat ničijeg hira niti nametanja, nego svojevrsnog "razjednačenja" skupova *suglasnik + r + je* koji su, kako se to laički kaže, teški za izgovor. Istina, bilo je pokušaja da se preko tog tzv. ekavskog refleksa i u ijekavštinu na mala vrata progura ekavština..."⁶⁵.

III. 2. Pojedinačno i sporadično suprotstavljanje

Premda je tzv. klasična ili kodificirana norma bila dominantna kroz cijelo dvadeseto stoljeće, ipak se ne bi moglo zaključiti kako je definitivno zaživjela. Naprotiv, nailazila je na kontinuirani otpor i neprihvatanje svojevrsne jezične ilegale, ponajprije i ponajviše u tzv. običajnoj (uzusnoj) normi, u novoštokavskim govornim idiomima, u književnom, poglavito dijalektalnom, stvaralaštvu. Istražujući kontinuirano hrvatsku standardološku normativistiku, posebice u drugoj polovici 19. i u 20. stoljeću, Marko Samardžija istražuje jezikoslovnu ostavštinu hrvatskih fonetičara, ali pri tome jednako detaljno prati i suprotstavljanje normativistici utemeljenoj na Karadžićevim jeziko-

zapadnonovoštokavski i "miješani"), zetski (nenovoštokavski, istočnoga podrijetla) dijalekt.

⁶⁴ "Jezik je najotporniji materijal i zato se hrvatski jezik održao" (Milan Moguš u razgovoru s Antom Beženom), "Vila Velebita", br. 66, str. 13, Zagreb, 25. veljače 1998.

⁶⁵ Pranjković, Ivo, 1992: "Na prokrustovoj postelji, Hrvatski pravopis iznova postaje sredstvom jeftine politizacije", *Danas*, nova serija, probni dvobroj, 25. prosinca 1992., str. 75 – 76, Zagreb; Isti je članak, naslovljen "O jednom dopisu jezičnog povjerenstva Matice hrvatske", objavljen (bez novinarske obrade) u knjizi: Ivo Pranjković, 1997: *Jezikoslovna sporenja*, Disput, Zagreb, cit. str. 53 – 54.

slovnim načelima.⁶⁶ U kontekstu ove rasprave posebno su zanimljiva Samardžijina istraživanja jezikoslovnih inicijativa koje su pokrenute krajem tridesetih godina prošloga stoljeća. Tako je, nakon stvaranja Banovine Hrvatske, između ostalih pokrenuta inicijativa da se kodificirana norma (ijekavizam hrvatskih fonetičara) zamijeni stvarnom, uporabnom normom (jekavizmom hrvatske književne i govorne prakse). Sukus takvih inicijativa Samardžija pronalazi u članku "Ijekavski ili jekavski" dr. fra Stanka Petrova⁶⁷ i reakcijama na njega. Međutim, sve je ostalo na tome. Ono što nije žestoko i posve osporeno, uglavnom je uspješno marginalizirano. "Stjecajem izrazito nepovoljnih izvanjezičnih, i izvanjezikoslovnih, čimbenika ta je živost u jezikoslovnoj kroatistici iznenada prekinuta pa je mnogo toga, zaključuje Samardžija, nažalost, ostalo nedorečeno i nedočeto."⁶⁸

III. 3. Sučeljavanje ne jenjava, ili: u potrazi za mijenama

Gotovo posvemašnja dominacija klasične norme u prošlostoljetnom razdoblju hrvatskoga jezikoslovlja, uvjetovana jezikoslovnim ali i brojnim nejezikoslovnim razlozima, kao da je neprestance ažurirala svoju vlastitu negaciju. Ustrajnije i učestalije, doduše, u književnom i govornom izričaju, rjeđe, ali argumentiranije, u jezikoslovnom promišljanju i istraživanju hrvatske ortoepije i ortografije. Najkonzistentnija artikulacija jezikoslovnih argumenata koji kodificiranu normu čine neprimjerenom nedvojbeno je, naizgled neutralna – znanstveno neupitno usustavljena, Škarićeva "Fonetika hrvatskoga književnoga jezika".⁶⁹ Škarićev opis hrvatskog fonološkog inventara, oprimjeren uzorcima iz hrvatskog standarda, praktično je neusporediv s doktrinarnim normama (pa i njihovim osuvremenjenim modifikacijama) hrvatskih fonetičara. Tragom fonetike, koja hrvatski pravogovor i hrvatsko pravopisanje izvodi respektirajući posebnost, ali i sveukupnost, hrvatskoga jezika, Škarić pretresa, nerijetko i posve osporava, hrvatsku kodificiranu ortoepiju i ortografiju. Pojedinačne analize njihovih ključnih sastavnica, prikupljene u knjizi⁷⁰, pače i onih koje se odnose na probleme *jata*, nerijetko se zapravo doimaju kao zaokružena prolegomena za novu pravopisnu i

⁶⁶ Instruktivne su i višestruko poticajne u tom smislu rasprave objavljene u knjigama: "Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj" (1993), "Norme i normiranje hrvatskoga standardnog jezika" (1999), "Iz triju stoljeća hrvatskoga jezika" (2004), "Jezikoslovne rasprave i članci" (2001), "Hrvatski kao povijesni jezik" (2006).

⁶⁷ Samardžija, Marko, 2006: "Glavni zadatci i nedoumice hrvatske normativistike u vrijeme Banovine Hrvatske (1939.-1941.)", referat na Četvrtom hrvatskom slavističkom kongresu, vlastito izdanje, Zaprešić.

⁶⁸ Samardžija, Marko, cit. dje., str. 23.

⁶⁹ Škarić, Ivo, 1991: "Fonetika hrvatskoga jezika" (u knjizi "Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika", suautori: Stjepan Babić, Dalibor Brozović, Milan Moguš, Slavko Pavešić i Stjepko Težak), HAZU – Globus, Zagreb, str. 61 – 378.

⁷⁰ Škarić, Ivo, 2006: "Hrvatski govorili", Školska knjiga, Zagreb.

pravogovornu normu. I tu je Škarić nedvosmislen: "Ije je je".⁷¹ Pravopisna opcija koju potom nudi ne oskudijeva argumentima.

Umjesto zaključka: u novoj situaciji, u kojoj se našao (i) hrvatski jezik čini se da niče (ili se to samo čini!) nova filozofija jezika. I u njoj pravopis jest konvencija. Kakva će uloga u toj konvenciji pripasti lingvističkoj argumentaciji, možda i ne ovisi o njoj. Drugim riječima, posve je razvidno kako kodificirana norma ni kroz cijelo stoljeće nije riješila ni pravopisne ni pravogovorne probleme hrvatske jekavštine. Koliko će buduća fonološka rješenja baštiniti plodove kodificirane norme, a koliko uvažavati nemali broj ozbiljnih nedoumica i mogućih otklona od njih – budućnost će tek pokazati.

LITERATURA

- Babić, Stjepan (s Daliborom Brozovićem, Milanom Mogušem, Slavkom Pavešićem, Ivom Škarićem i Stjepkom Težakom), 1991: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, HAZU – Globus, Zagreb.
- Belić, Aleksandar, 1947: *Vuk i Daničić* (članci i ogledi), Prosveta, Beograd.
- Broz, Ivan, ¹1892 (²1893, ³1904, ⁴1906, ⁵1911, ⁶1915 priredio Dragutin Boranić): *Hrvatski pravopis*, izd. Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Zagreb.
- Broz, Ivan (s Franjom Ivekovićem), 1901: *Rječnik hrvatskoga jezika I-II*, Zagreb.
- Brozović, Dalibor, 1966: *O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, Hrvatski dijalektološki zbornik, 2., str. 119-208, JAZU, Zagreb.
- Brozović, Dalibor, 1969: *Rječnik jezika ili jezik rječnika?*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Brozović, Dalibor, 1970: *Standardni jezik*, Matica Hrvatska, Zagreb.
- Dalibor Brozović, 1988 (s Pavlom Ivićem): *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, 120 str., Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav krleža", Zagreb, separat; ²*Enciklopedije Jugoslavije*, knj. VI, str. 48-94, JLZ "M. Krleža", Zagreb, 1990.
- Brozović, Dalibor, 2006: *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*, Školska knjiga, Zagreb.
- Florschütz, Josip, ¹1905, ⁶1941, ⁷1943: *Gramatika hrvatskoga jezika* (za licej, preparandije i više pučke škole; više puta mijenjan naslov i sadržaj), Zagreb.
- Guberina, Petar (s Krunom Krstićem), ¹1940, ²1977 (pretisak, Mainz): *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, Mala knjižnica, izvanredno izdanje, kolo V, sv. 29a, Matica hrvatska, Zagreb.
- Iveković, Franjo, 1901 (s Ivanom Brozom): *Rječnik hrvatskoga jezika, I-II*, Zagreb.
- Jonke, Ljudevit, ¹1964, ²1965: *Hrvatski jezik u teoriji i praksi*, Znanje, Zagreb.

⁷¹ Škarić, Ivo, cit. dj., str. 176.

- Jonke Ljudevit: 1971: *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Jonke, Ljudevit, 2005: *O hrvatskome jeziku*, Pergamena, Zagreb.
- Jurišić, Blaž, 1944: *Nacrt hrvatske slovnice* (Glasovi i oblici u poviestnom razvoju), Matica hrvatska, Zagreb.
- Jurišić, Blaž, 1992: *Nacrt hrvatske slovnice* (pretisak: I. Glasovi i oblici, II. Tvorba riječi), Matica hrvatska, Zagreb.
- Kačić, Miro, 1995: *Hrvatski i srpski, zablude i krivotvorine*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta, Zagreb.
- Katičić, Radoslav, 1971: *Jezikoslovni ogledi*, Školska knjiga, Zagreb.
- Katičić, Radoslav, 1986: *Novi jezikoslovni ogledi*, Školska knjiga, Zagreb.
- Maretić, Tomo, ¹1899, ²1931, ³1963: *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, 1. izd., 704 str.: Knjižara L. Hartmana (Kugli i Deutsch), Zagreb, 2. popravljeno izd., Jugoslavensko nakladno d.d. "Obnova", Zagreb, 3. nepromijenjeno izd. bez stilistike, Matica hrvatska, Zagreb.
- Maretić, Tomo, 1932: *Pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII, XVIII, i XIX vijeka*, Rad JAZU, knj. 243, Zagreb.
- Moguš, Milan, ¹1993, ²1995: *Povijest hrvatskoga književnog jezika*, Globus, Zagreb.
- Pranjković, Ivo, 1997: *Jezikoslovna sporenja*, Disput, Zagreb.
- Radić, Antun, 1937: *O hrvatskom književnom jeziku* (Sabrana djela dra Antuna Radića, knj. 15), Seljačka sloga, Zagreb.
- Rešetar, Milan, 1942: *Izgovor i pisanje prasl. vokala ě u dugim slogovima*, Rad HAZU, knj. 273, Zagreb.
- Samardžija, Marko, 1993: *Hrvatski jezik u Nezavisnoj državi Hrvatskoj*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Samardžija, Marko, 1999: *Norme i normiranje hrvatskoga standardnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Samardžija, Marko (priredio, uvodnu studiju i predgovore za odabrane radove F. Ivekovića, I. Broza, T. Maretića, V. Rožića, M. Rešetara, A. Radića, N. Andrića, D. Boranića napisao), 2001: *Jezikoslovne rasprave i članci*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Škarić, Ivo, 2006: *Hrvatski govorili!*, Školska knjiga, Zagreb.
- Vince, Zlatko, ¹1978, ²1990, ³2002: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Vončina, Josip, 1993: *Preporodni jezični temelji*, Matica Hrvatska, Zagreb.
- Vuković, Jovan, 1949: *Pravopisna pravila i uputstva za pisanje ijekavskih glasovnih oblika, s pravopisnim rječnikom ijekavizama*, Svjetlost, Sarajevo.

1925: *Daničićev zbornik*, Posebna izdanja Srpske kraljevske akademije, knj. LV, Beograd – Ljubljana.

1981: *Zbornik o Đuri Daničiću*, ur. Antonije Isaković i Josip Torbarina, SANU – JAZU, Beograd – Zagreb.

Summary

ANTE SELAK

PROBLEMS WITH CENTRAL CROATIAN JEKAVICA DURING THE PROCESS OF SETTING THE NORM FOR THE CROATIAN LANGUAGE IN THE 20TH CENTURY

Monosyllabic and/or disyllabic pronunciation of the ancient Slavic/a/ (Ǫ), and with it the corresponding ways of writing it, remains one of the most convoluted questions in Croatian orthoepy and orthography. What isn't controversial is that there were multiple reflexes of *jat*: in some words as *i*, in some as *e*, in others as *ije*. Organic idioms (dialects) are named for the type of *jat* reflex typical for them: ikavski, ekavski, (i)jekavski. In the first two cases there really are no doubts: in the former the old joint *jat* morphed into one vowel (*i*) and in the latter another (*e*). Doubts appear when orthoepic (and orthographic, of course) decision has to be made on whether a particular word is written with *je* or *ije*.

The history of solving this problem is as long as that of trying to set the norm for the Croatian standard language. The classical norm insisted on solutions of Croatian phoneticians, while the so-called practical norm deviated from those solutions. Most Croatian linguists in the past century leaned towards the classical norm, but there were also those who opposed it and called for its revision.

The controversy is alive in contemporary orthographic and orthoepic debates.

Key words: *Old-Slavic jat, reflex of jat, vocal r, monosyllabic pronunciation, disyllabic pronunciation, diphthong, digraph ie, 'vukovica', elisions, 'jekivisation' of JAZU.*